
Att skapa förutsättningar för Stadsbruk[©]

– EN HANDBOK FÖR KOMMUNER

white

Tryck

CA Andersson, Malmö 2019

Redaktörer och författare (White arkitekter)

Josef Sjöberg, processledare hållbar stadsutveckling

Martina Sjöland Kozlovic, sociolog

Arbetsgrupp (White arkitekter)

Anna Eklund, landskapsarkitekt

Åsa Bjernell, arkitekt och stadsplanerare

Anna Berlin, landskapsarkitekt

Oskar Anselmsson, planeringsarkitekt

Referensgrupp (Botildenberg)

Lena Friblick, grundare och verksamhetsledare

Cyrille Gaubert, projektledare

Intervjuer

Louise Ekman, masterstudent Malmö Universitet/Kultur och samhälle,
och författarna

Grafisk form och illustrationer (White arkitekter)

Anna Eklund, landskapsarkitekt

Julie Teigen, praktikant

Foton

Sid. 6, 7, 12, 14, 15, 17, 19, 24, 26, 27, 30, 32, 33, 37, 40, 45, 50:

fotograf Jens Nordström

Sid. 21, 25: fotograf Anna Eklund

Sid. 29: Stadsbruk, fotograf

VINNOVA

Göteborgs
Stad

white

FÖRORD

Stadsbruk[®] handlar om att möjliggöra kommersiell odling i staden. Konceptet har etablerats av det Malmöbaserade sociala företaget Botildenberg med målet att hitta lösningar på samhällsutmaningar genom att bland annat skapa nya arbetstillfällen, stärka integrationen och bidra till en grönare, mer attraktiv stad.

Med stöd av Vinnova har Stadsbruk[®] kunnat utvecklas och testas i flera svenska kommuner inom ramen för en serie projekt som har pågått mellan 2011 och 2018. Utöver Botildenberg har Malmö stad, Göteborgs Stad, Växjö kommun, Sveriges Lantbruksuniversitet Alnarp, LRF och vi på White arkitekter deltagit som projektpartners. Under projekttiden har en rad odlingsmodeller och stödfunktioner för kommuner, markägare och odlare tillkommit. Det har grundats ett nätverk där kommuner och andra intressenter kan utbyta erfarenheter från arbetet med att skapa förutsättningar för Stadsbruk[®]. För att ge stöd till de viktiga odlarna har det etablerats en inkubator som bidrar till affärsutvecklingen i de urbana jordbruken.

Under projektets gång har stadsbruksodlingar etablerats i Malmö, Göteborg och Växjö och fler är på väg att ta form i andra städer. Med denna handbok för kommunala tjänstepersoner och politiker hoppas vi att ännu fler kommuner ska följa efter. Vi på White arkitekter arbetar för att skapa arkitektur som engagerar, bidrar till en hållbar livsstil och sätter människan i centrum. Vi har engagerat oss i projektet och samarbetat med Botildenberg eftersom vi vill verka för odling och livsmedelsproduktion i staden som en del av en hållbar stadsutveckling. Vi ser Stadsbruk[®] som ett sätt att göra det. Med våra och andra projektdeltagares erfarenheter från projektet, och våra kompetenser vill vi nu uppmuntra och underlätta för fler kommuner att tillvarata, utveckla och skapa förutsättningar för Stadsbruk[®]. White arkitekter har engagerat sig i projektet genom erfarna medarbetare med kompetenser inom hållbar stadsutveckling – social hållbarhet, fysisk planering, landskapsarkitektur och processledning. Det har gjort det möjligt att samla och diskutera erfarenheterna från projektet och från de genomförda stadsodlingarna ur ett kommunalt perspektiv i handboken. Bredden av kompetenser har gett ett värdefullt helhetsperspektiv på kommersiell stadsodling och hur det hänger samman med städernas och kommuners långsiktiga strategiska utveckling och planeringsverktyg.

Malmö 2019
White arkitekter

Innehåll

FÖRORD	2
KAPITEL 1 – INTRODUKTION TILL STADSBRUK	5
Handbokens syfte	8
Läsanvisning	9
Argument för Stadsbruk	10
Stadsbruk - olika modeller	11
Stadsbruk - en del av 17 globalahållbarhetsmål	13
KAPITEL 2 – ERFARENHETER AV STADSBRUK	14
Genomförda Stadsbruk	14
Malmö	16
Göteborg	18
Växjö	20
Erfarenheter och lärdomar	22
Plats och sammanhang: ytor, lägen och strukturer	22
Aktörer och intressenter: människor och organisationer	26
KAPITEL 3 – HANDBOK: VÄGEN TILL STADSBRUK I DIN KOMMUN	32
Kommunens roll och möjligheter	32
Att tillvarata, utveckla och skapa förutsättningar för Stadsbruk – en vägledning	36
Kartläggning	36
Målsättning och förankring	40
Urval och utveckling	42
Uppföljning	47

KAPITEL 1.

Introduktion till Stadsbruk

Många är idag intresserade av mat och dess ursprung. Försäljningen av ekologiska livsmedel har ökat, liksom intresset för närproducerad mat och för nya typer av livsmedelsförsörjning. Tidigare har det inte varit möjligt för en odlare privatperson i Sverige att få hyra mark i staden för att bedriva kommersiell odling. Odlaren har istället varit hänvisad till mindre odlings- och kolonilotter där man bara får odla för eget bruk. Genom samverkan mellan kommun, forskning och privata aktörer har Stadsbruk etablerats som ett nytt sätt att odla kommersiellt i staden.

Vinnovaprojektet Stadsbruk är avslutat, men konceptet Stadsbruk finns kvar och har omsatts i konkreta verksamheter i flera svenska städer. Kvar finns också en struktur för stöd till kommuner och odlare som drivs av Botildenberg. Den inkubator som har etablerats i Malmö och Göteborg, för att stödja odlarna med affärsutveckling, ska skalas upp och bli nationell. Det nätverk som har fungerat som en arena för utbildning, utbyte och lärande mellan de deltagande kommunerna kommer också finnas kvar och utvecklas. Under projektets slutskede påbörjades utvecklingen av odlingar som ska fungera som utbildningsplatser och exempel för nyblivna stadsbrukare, en i Angered (Göteborg) och en i Botildenberg (Malmö).

FOTOGRAF: JENS NORDSTÖM

Odling på Ekobacken i Växjö.

FOTOGRAF: JENS NORDSTÖM

*Blomsterodlingar vid Västra Skrävlinge intill
Inre Ringvägen i Malmö.*

Stadsbruk är stadsodling som ger förutsättningar att skapa framgångsrika odlingsföretag i stadsmiljö.

”I PBL:S PORTALPARAGRAF FINNS KOPPLINGAR TILL BRUNDTLANDRAPPORTENS STRÄVAN OM ATT TILLFREDSSTÄLLA DAGENS BEHOV UTAN ATT ÄVENTYRA KOMMANDE GENERATIONERS MÖJLIGHETER. DE EKOLOGISKA, SOCIALA OCH EKONOMISKA DIMENSIONERNA AV HÅLLBAR UTVECKLING STÖTTAS AV PBL:S GRUNDLÄGGANDE BESTÄMMELSER.”

”FÖRARBETENA TILL PBL SÄGER ATT ETT HUVUDSYFTE MED LAGEN ÄR ATT DEN TILL SIN HELHET SKA STRÄVA MOT EN LÅNGSIKTIGT HÅLLBAR UTVECKLING OCH DE ALLMÄNNA INTRESSENA PEKAR PÅ DE FRÅGOR SOM KOMMUNERNA SKA TA SIG AN I SIN PLANERING. VARJE KOMMUN KAN SOM ETT BÅDE PLANERANDE OCH GENOMFÖRANDE ORGAN MEDVERKA TILL ATT SVERIGE SOM HELHET FÅR EN HÅLLBAR SAMHÄLLSUTVECKLING.”

Från Boverkets hemsida

Stadsbruk är en form av stadsodling, men all stadsodling är inte Stadsbruk. Konceptet och projektet har alltid betonat affärsmässigheten i odlingen, men har tidigare haft ett bredare fokus och byggt på kriterier som att skapa sociala mötesplatser och att fungera som idélaboratorium. Definitionen av Stadsbruk har formulerats under arbetets gång och tyngdpunkten ligger på företagandet och på långsiktigt lönsamma mikrojordbruk i staden. *Stadsbruk är stadsodling som ger förutsättningar att skapa framgångsrika odlingsföretag i stadsmiljö.*

Erfarenheterna från projektet visar att entreprenörskapet är möjligt att förena med sociala och ekologiska aspekter av hållbar stadsutveckling, även om detta inte ingår i grunddefinitionen. Det finns många vinster med att möjliggöra kommersiell odling i staden. Genom att ge förutsättningar för odlare att starta odlingsföretag kan nya, gröna jobb skapas. Odling i stadsmiljö kan dessutom stärka stadens ekosystemtjänster, bidra till biologisk mångfald, förbättra luftkvaliteten och minska belastningen på dagvattensystemet. Samtidigt kan det vara ett sätt att främja möten mellan olika grupper i samhället som annars inte skulle träffats, till exempel odlare och konsumenter, eller odlare med olika bakgrunder och erfarenheter.

HANDBOKENS SYFTE

Syftet med denna handbok är att ge inspiration och vägledning till kommuner att planera för stadsbruk. Den vänder sig främst till politiker och kommunala tjänstepersoner som vill initiera, planera och förverkliga konkreta projekt i den egna kommunen med förankring i kommunens fysiska och strategiska planering.

Stadsbruk är ett flexibelt koncept som kan skilja sig åt från kommun till kommun. Handboken syftar därför inte till att ge en fullständig steg-för-steg-guide till genomförandet, utan ska ses som ett stöd som kan hjälpa en kommun att genom planering identifiera och skapa goda förutsättningar för stadsbruk.

Stadsbruk är både ett Vinnovafinansierat projekt och ett koncept för kommersiell odling i staden som har utvecklats av Botildenberg med stöd av partnerorganisationerna i projektet. Den kommun som vill hämta inspiration och utveckla egna former och lösningar för stadsodling är fri att göra det, men för den som vill ta del av erfarenheterna från projektet och använda sig av de resurser som finns i form av nätverk och inkubator, samt ha möjligheten att kalla sig "stadsbrukskommun" krävs samverkan och avtal med Botildenberg.

Konceptnamnet **Stadsbruk** är ett registrerat varumärke, även om användningen av copyrightsymbol är begränsad till handbokens omslag och förord för att underlätta läsningen. När *Stadsbruk* skrivs ut med stor begynnelsebokstav syftar vi på konceptet eller Vinnovaprojektet. När *stadsbruk* skrivs ut med liten begynnelsebokstav menar vi konkreta platser för odling.

LÄSANVISNING

I detta första kapitel vill vi ge en bred introduktion till Stadsbruk som projekt, koncept och fenomen och beskriva varför det kan vara intressant för fler svenska kommuner att skapa förutsättningar för stadsbruk.

I det andra kapitlet presenterar vi erfarenheter från projekttiden som kan vara inspirerande och lärorika för den kommun som vill närma sig stadsbruk. Kapitlet innehåller en presentation av insatserna i de tre kommuner som har etablerat och testat odlingar: Göteborg, Växjö och Malmö. Kapitel två består också av en reflektion över lärdomar och erfarenheter från projekttiden ur ett kommunalt perspektiv. Reflektionerna är baserade på publikationer från tidigare projektfaser, intervjuer med ansvariga kommunala tjänstepersoner som har genomförts av White arkitekter genom masterstudenten Louise Ekman, samt intervjuer med Stadsbruks projektledare Lena Friblick. Resultaten diskuterades vid projektets slutkonferens i Malmö i oktober 2018.

Kapitel tre är utformat som en mer handfast vägledning. Här presenterar vi tankar om hur kommuner kan tillvarata, utveckla och skapa förutsättningar för stadsbruk – strategiskt och operativt. Kapitlet tar utgångspunkt i reflektionerna i kapitel två, samt i Botildenborgs kunskaper om och metoder för etablering av Stadsbruk som har utvecklats under projektets gång. Dessa kunskaper och metoder har samlats och kompletterats genom workshops med processledare, stadsplanerare och landskapsarkitekter från White arkitekter. Detta för att stärka kopplingen till kommuners strategiska utvecklingsarbete och fysiska planering. Fokus i kapitlet ligger på att visa hur vägen till Stadsbruk kan se ut och vilka frågor som är viktiga för kommunen att ta ställning till.

ARGUMENT FÖR STADSBRUK

Stadsbruk har tydliga kopplingar till många av de globala och lokala utmaningar som svenska kommuner arbetar med till vardags och har goda förutsättningar att skapa både ekonomiska, ekologiska och sociala effekter i och kring staden. Vilka nyttoeffekter som uppstår kommer an på inriktningen, eftersom Stadsbruk är ett flexibelt koncept. Vi vill ändå nämna några av de effekter som Stadsbruk kan bidra till att skapa.

Arbetsstillfällena och gröna karriärer

Stadsbruk innebär en möjlighet till en ny bransch: kommersiell odling i stadsmiljö. Odlarna jobbar ofta nära kunder och utvecklar nytänkande tjänster, produkter och försäljningssystem. Kunskaperna kan också omsättas i mer storskaligt jordbruk utanför stadens gränser. För den som bor i staden kan det vara svårt att ta steget till att börja driva ett traditionellt lantbruk. En mindre, kommersiell odling i staden med stöd för kunskaps- och affärsutveckling kan vara starten på en odlingskarriär som kan växa successivt.

Attraktivare stads- och boendemiljöer

Städer rymmer ofta många grönytor som används i liten grad, både i gränslandet mellan stad och land och i mer centrala miljöer. Stadsbruk kan erbjuda ett mer effektivt användningsområde som leder till aktivitet som i sin tur kan leda till en större upplevd attraktivitet och trygghet.

Ekosystem i staden

Genom Stadsbruk kan sociala och ekonomiska nyttor skapas, samtidigt som bördig jordbruksmark bevaras och ekosystemen stärks. Utöver livsmedelsproduktionen och de sociala funktionerna kan ekosystemen bidra med andra viktiga tjänster som luftrening, bullerdämpning, pollinering, värmereglering och bidra till en biologisk mångfald. Stadsbruk ökar eller bevarar också de gröna infiltrerande ytorna i staden, vilket i sin tur minskar risken för översvämningar och överbelastningar på stadens VA-system.

Folkhälsa

Livsstilssjukdomar står för två tredjedelar av alla dödsfall i världen. Dåliga matvanor och låg fysisk aktivitet är bland de största orsakerna till detta. Stadsbruk bidrar dels med tillgång till frukt och grönsaker, dels till arbeten som innebär fysisk aktivitet. Stadsbruk kan också bli ett verktyg för rehabilitering i olika former, exempelvis som arbetsträning vid stressrelaterade sjukdomar.

Här- och närproducerad mat

Att producera grödor i staden är ett sätt att öka stadens självförsörjningsgrad. Dessa varor behöver dessutom inte transporteras långa vägar. "Härproducerat", med all odling och förädling på samma plats, ger en öppenhet och färskhet i produktionen. Genom odlingen skapas dessutom en pedagogisk koppling och förståelse för relationerna mellan mat, stad och jordbruk.

Integration och gemenskap

Odlingar i staden kan fungera som mötesplatser att samlas runt med en känsla av gemensam identitet och samhörighet. Stadsbruk kan också vara ett sätt att ge människor med olika bakgrund och erfarenheter möjligheten att tillsammans utveckla sina kunskaper och erfarenheter

Placemaking

Tillfälliga odlingar kan användas för att sätta en plats på folks mentala kartor, till exempel inför en kommande exploatering eller omvandling av ett område.

STADSBRUK - OLIKA MODELLER

Stadsbruk utgår från tre modeller för olika lägen och typer av platser i staden. Modellerna har växt fram under projektets gång. Vilken modell som är att föredra beror i stor utsträckning på vilket läge som finns tillgängligt för odling samt hur stor yta är som finns till förfogande, och får en påverkan på vilka tänkbara möjligheter och effekter som kan uppstå. De tre modellerna är baserade på läge och yta, men förhåller sig också till en tidsaspekt, även om den inte är avgörande för definitionen. Mindre och mer centralt belägna odlingar lämpar sig väl för kortvariga insatser, medan större och mer investeringstunga odlingsplatser förutsätter längre varaktighet.

Stadsbruk Urban är en modell som skapar odlingsmöjligheter på små ytor utan krav på att marken ska vara odlingsbar. Modellen kan användas för att odla i lådor, på tak, inomhus och till och med på fasader. Stadsbruk Urban kan fungera som ett verktyg vid arbetet med placemaking – att aktivera och levandegöra platser och göra fler medvetna om dem. Modellen kan användas för odlingar som finns temporärt men även under längre tid.

Stadsbruk Soil är en modell för odling på odlingsbar mark som är över en hektar till ytan och relativt centralt beläget i staden. Detta kan till exempel vara lämpligt för landområden som inte har någon tydlig användning i väntan på omvandling, men kan också vara en modell för odling som ska vara en längre tid. Modellen kan bidra till ökad aktivitet i närområdet, vilket i sin tur kan leda till ökad trygghet.

Stadsbruk Countryside är en modell som främst lämpar sig för mer storskalig och långvarig kommersiell stadsodling och som oftast passar platser i stadens utkant. Countryside för ofta med sig större investeringskostnader, vilket kräver att det finns en långsiktighet. Det ställer också krav på att kommunen har möjlighet att upplåta marken för odling under en längre period, eller i bästa fall permanent och då klassificera den som jordbruksmark.

FOTOGRAF: JENS NORDSTÖM

Stadsbruk Urban

FOTOGRAF: JENS NORDSTÖM

Stadsbruk Soil

FOTOGRAF: JENS NORDSTÖM

Stadsbruk Countryside

STADSBRUK - EN VÄG MOT FN:S GLOBALA MÅL

Vid FN:s toppmöte den 25 september 2015 antog världens stats- och regeringschefer 17 globala mål och Agenda 2030 för hållbar utveckling. Målen huvudsyftens är att avskaffa extrem fattigdom, minska ojämlikheter i världen, lösa klimatkrisen samt att främja fred och rättvisa. Världens länder har genom detta åtagit sig att leda världen mot en hållbar och rättvis framtid fram till år 2030.

Stadsbruk kan kopplas till ett flertal av dessa 17 mål och deras 169 delmål. Det är viktigt att komma ihåg att kopplingen till målen inte uppstår per automatik, men att det finns en möjlighet att verka i riktning mot målen genom att arbeta strategiskt med Stadsbruk.

Mål 2 - Ingen hunger

Delmål 2.3: Fördubbla jordbrukets produktivitet och inkomster för småskaliga livsmedelsproducenter till år 2030.

Delmål 2.4: Använda jordbruksmetoder som ökar produktiviteten och produktionen, som bidrar till att upprätthålla ekosystemen och stärker förmågan till anpassning till klimatförändringar.

Delmål 2.5: Upprätthålla den genetiska mångfalden av fröer, odlade växter, produktionsdjur och tamdjur samt deras besläktade vilda arter.

Stadsbruk och de odlingsföretag som startats arbetar med odling och försäljning av ett hundratal olika grönsaker och blommor. Denna produktion stärker samtidigt den biologiska mångfalden i staden.

Mål 4 - God utbildning för alla

Delmål 4.4: Öka det antal ungdomar och vuxna som har relevanta färdigheter, däribland tekniska färdigheter och yrkeskunnande, för sysselsättning, anständigt arbete och entreprenörskap.

Frågor om sysselsättning och entreprenörskap är en stor och viktig del inom Stadsbruk.

Delmål 4.7: Säkerställa att alla studerande får de kunskaper och färdigheter som behövs för att främja en hållbar utveckling, bland annat genom utbildning för hållbar utveckling och hållbara livsstilar.

Mål 8 - Anständiga arbetsvillkor och ekonomisk tillväxt

Delmål 8.3: Främja en utvecklingsinriktad politik som stödjer produktiv verksamhet, skapande av anständiga arbetstillfällen, företagande, kreativitet och innovation samt uppmuntra att mikroföretag liksom små och medelstora företag växer och blir en del av den formella ekonomin, bland annat genom tillgång till finansiella tjänster.

Mål 11 - Hållbara städer och samhällen

Delmål 11.3: Verka för en inkluderande och hållbar urbanisering samt förbättra kapaciteten för deltagandebaserad, integrerad och hållbar planering.

Delmål 11a: Främja positiva ekonomiska, sociala och miljömässiga kopplingar mellan stadsområden, stadsnära områden och landsbygdsområden.

Delmål 11b: Genomföra integrerade strategier och planer för inkludering, resurseffektivitet, begränsning av och anpassning till klimatförändringarna och motståndskraft mot katastrofer.

Mål 12 - Hållbar konsumtion och produktion

Delmål 12.2: Senast 2030 uppnå en hållbar förvaltning och ett effektivt nyttjande av naturresurser.

Delmål 12.8: Senast 2030 säkerställa att människor överallt har den information och medvetenhet som behövs för en hållbar utveckling och livsstilar i harmoni med naturen.

I Sverige är alla statsråd i regeringen ansvariga för genomförandet av Agenda 2030 och inom sina respektive ansvarsområden, men genomförandet inkluderar också kommuner och landsting liksom statliga myndigheter och Regeringskansliet. Vägen mot målen är beroende av engagemang från flera aktörer, till exempel frivilligorganisationer, näringsliv och akademi. Stadsbruk är ur många aspekter ett sådant gränsöverskridande initiativ och engagemang.

KAPITEL 2.

– Erfarenheter av Stadsbruk

Efter introduktionen till Stadsbruk är det nu dags att i två steg skapa en fördjupad förståelse och kunskap om vad Stadsbruk har varit och kan vara, utifrån konkreta erfarenheter från projektiden. I kapitlets första del presenterar vi genomförda stadsbruk från Malmö, Växjö och Göteborg för att ge inblick i hur genomförda odlingsverksamheter i Malmö kan organiseras och ta form. I den andra delen av kapitlet reflekterar vi över lärdomar och utmaningar från de tre kommunerna, samt från andra kommuner som är anslutna till Stadsbruks nätverk.

GENOMFÖRDA STADSBRUK

Under Stadsbruks projektid 2011–2018 har 45 företag bildats och totalt 25 hektar har odlats i Malmö, Växjö och Göteborg. Arealen 25 hektar är möjligen inte mycket ur ett lantbruksperspektiv, men för småskaliga kommersiella odlingar i urbana lägen är det en imponerande sammanlagd areal. I det här avsnittet vill vi ge dig en inblick i hur dessa företag och odlingsytor kommit till och organiseras och hoppas med detta kunna bidra med inspiration till stadsbruk i din kommun.

FOTOGRAF: JENS NORDSTÖM

Skörd av Palmkål vid Västra Skrävlinge i Malmö.

FOTOGRAF: JENS NORDSTOM

MALMÖ

Initiativet till Stadsbruk i Malmö kom från Stadsbruks konceptägare, det sociala företaget Botildenburg. Huvudargumenten och incitamenten till Stadsbruk har från Malmö stads sida varit att erbjuda fler Malmöbor möjlighet att odla och att kunna göra det kommersiellt, samt stärka den biologisk mångfalden i staden.

Malmö stad har främst haft rollen som markägare och har totalt erbjudit 16 hektar mark, fri från markföroreningar, till stadsbruksodling. Från stadens sida har fastighets- och gatukontoret det övergripande ansvaret, men de har samarbetat internt med miljöförvaltningen och stadsbyggnadskontoret. Botildenburg har rollen som facilitator – den aktör som sköter direktkontakten med odlare, kommunen och övriga samarbetspartners. De externa aktörer som har varit kopplade till stadsbruk i Malmö är bland andra Stadsodlingsnätverket i Malmö, Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och Social Innovation Skåne. Botildenburg har tillsammans med Malmö stad regelbundet arrangerat marknaden Stadens skafferi i Folkets park. Kriterierna för att få sälja där är att produkterna är odlade i eller omkring Malmö. En annan viktig försäljningskanal, initierat av ett av odlingsföretagen i Malmö, har varit Facebookgruppen REKO-ring Malmö. Facebookgruppen används som plattform för att förenkla direkthandel mellan odlare och konsumenter. Varorna marknadsförs och förbeställs i gruppen och odlarna samordnar sedan varuutlämning vid en plats i centrala Malmö. Under hösten 2018 hade gruppen över 7000 medlemmar och 30 försäljare. Utöver försäljning genom Stadens skafferi och REKO-ringen har odlarna i Malmö skött försäljning på egen hand till både privatpersoner och flertalet restauranger i Malmö.

REKO-ringen

REKO-ringen är ett koncept för direkthandel mellan odlare och konsumenter och idén kommer från Finland. Facebookgrupper används som plattform för att marknadsföra, förhandsbeställa och samordna varuutlämning. Den första REKO-ringen i Sverige startade hösten 2016 och hösten 2018 finns det 107 REKO-ringar med över 21 000 medlemmar sammanlagt.

I Malmö finns det tre odlingsområden i bruk. Två av dem ligger i Västra Skrävlinge utanför Rosengård i östra Malmö och ett av dem i Vintrie i södra Malmö. Tillsammans omfattar de tre områdena cirka 5 hektar. Odlarna i Västra Skrävlinge ligger i staden och representerar modellen *Stadsbruk Soil*. Ett av områdena i Västra Skrävlinge utgörs delvis av testbäddar med möjlighet att under ett års tid lära sig odla kommersiellt innan ett företag bildas, för att begränsa risktagandet i ett första skede av odlingskarriären. Under 2018 finns det tio

etablerade stadsbruksföretag och totalt 20 odlare på platsen. Det andra odlingsområdet i Västra Skrävlinge ligger i anslutning till Botildenburgs gård och har huvudsakligen använts för det sociala odlingsprojektet Odlar kompisen.

Odlar kompisen är utvecklat av Botildenburg och går ut på att en nyanländ person eller familj paras ihop med en etablerad person eller familj och delar odlingslott för att odla både grönsaker och vänskap. Projektet har använts som metod för att bidra till integration. Sedan 2016 har 30 familjer odlat på området. Under 2019 kommer området även utvecklas till en undervisningsgård för odlare och skolklasser samt fungera som inspirationsexempel för kommuner och andra intressenter.

Odlingsområdet i Vintrie är förlagt till utkanten av staden och är av modellen *Stadsbruk Soil*, med inslag av *Stadsbruk Countryside*. Successivt kommer området dock att få ett mer urbant läge på grund av pågående och kommande exploateringar. Marken i Vintrie är tillgänglig i 15 år medan testbäddsområdet i Västra Skrävlinge arrenderas årsvis eftersom den är reserverad till framtida gravplatser. De minsta lotterna i Malmö är 500 kvadratmeter och de största upptill 3000 kvadratmeter.

Starttid: 2013

Samarbeten: Malmö Stad, Botildenberg, Stadsodlingsnätverket i Malmö, Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, Social Innovation Skåne

Kommunala förvaltningar: Fastighets- och gatukontoret har haft det övergripande ansvaret men arbeten har även gjorts med miljöförvaltningen och stadsbyggnadskontoret.

Facilitator: Botildenberg

Areal: 5 hektar

Antal odlare/företag: 20 odlare organiserade i 10 företag

Blomsterodling med Landet Oss på Västra Skrävlinge och utlämning av varor av Los Perros Urban Farming genom nätverket REKO-ringen i Malmö.

GÖTEBORG

Initiativet till Stadsbruk i Göteborg kom precis som i Malmö från Stadsbruks konceptägare, det sociala företaget Botildenberg. Göteborg stad har varit en central del av Stadsbruks nätverk och utvecklingen under projekttiden, eftersom staden har unika förutsättningar för stadsodling. Göteborgs stad äger 300 hektar jordbruksmark. Sedan 2012 finns ett politiskt beslut om att främja stadnära odling genom en särskild arbetsgrupp inom fastighetskontoret. Gruppen består bland andra av en agronom, en jordbrukskoordinator, en jordbruksförvaltare och en anläggningstekniker och arbetar bland annat med stadsbruk. Huvudargumenten för att etablera stadsbruk i Göteborg har varit att stödja kommersiell stadsodling, skapa arbetstillfällen samt att arbeta med konceptet för att bidra till stadsutvecklingen. Göteborgs stad har arbetat med att få till odlingsytor för stadsbruk genom markanvisningar i detaljplaner, att skydda jordbruksmark i översiktsplanen och att få in mer odlingsmark på kvartersmark. Arbetsgruppen *Stadsnära odling* har facilitatorsrollen för stadens stadsbruk och sköter markuthyrning, direktkontakten med odlare samt samarbeten med andra förvaltningar inom Göteborg stad, som stadsbyggnadskontoret och park- och naturförvaltningen. Samarbeten har även gjorts med externa aktörer såsom den regionala naturbruksförvaltningen, Länsstyrelsen, Business Region Göteborg, Clarion Hotel, det sociala företaget Vägen Ut och flertalet restauranger.

Det första odlingsområdet startade 2015 och under 2018 brukas 16 hektar fördelat på sex stadsbruksområden. Det finns en stor variation av odlingar, alltifrån *Stadsbruk Urban* i pallkragar och på hotelltak till *Stadsbruk Countryside* på 2 hektar åkermark i stadsranden. Två av de befintliga odlingsområdena är testbäddar där odlare får möjligheten att under ett års tid lära sig odla kommersiellt. Under 2018 har ungefär 25 personer odlat i testbäddarna. För att få fortsätta arrendera därefter krävs det att ett företag bildas. Idag finns det sex etablerade stadsbruksföretag och försäljning sker på många olika sätt. En del stadsbruk öppnar upp sina områden för privatpersoner för självplock, andra säljer prenumerationsskassar till hushåll och företag och flertalet bedriver direktförsäljning till restauranger, deltar vid skördemarknader samt säljer via Facebookgruppen REKO-ringen Göteborg.

Under 2019 kommer ytterligare två områden att utvecklas. Det ena kommer vara en undervisningsgård i Angered i samarbete med ett naturbruksgymnasium och det andra området ligger i Renströmska parken i Källtorp

och riktar sig till en enskild aktör som ska förfoga över 1100 kvadratmeter odlingsmark samt ett växthus och förrådsbyggnad som finns på plats sedan tidigare.

Starttid: 2015

Samarbeten: Botildenberg, Coompanion, Naturbruksförvaltningen VGR, Länsstyrelsen, Vägen Ut, Business Region Göteborg, Clarion Hotel,

Kommunala förvaltningar: Förvaltningsövergripande arbetsgruppen Stadsnära odling samt stadsbyggnadskontoret och park och Natur.

Facilitator: Göteborg stad, Stadsnära odling

Areal: 16 hektar

Antal odlare/företag: 6 företag samt ca 25 odlare i testbäddar

Ovan: Stadsbruk Countryside, Earthculture Farm i Göteborgs stadsrand.
Nedan: Stadsbruk Urban, odling i pallkragar av Kajodlarna vid Frihamnen i Göteborg.

VÄXJÖ

Incitamenten till etableringen av Stadsbruk i Växjö var från kommunens sida att få ett helhetsgrepp om stadsodling, skapa mötesplatser, stärka den biologiska mångfalden och skapa bättre förståelse för matproduktion. Inom Växjö kommun har kommunledningsförvaltningen haft ansvaret för att samordna stadsbruk och hållbarhetsgruppen i förvaltningen har skött det operativa arbetet. Hållbarhetsgruppen är facilitator för Växjös stadsbruk och har skött markuthyrning, direktkontakt med odlare och övriga samarbetspartners. Interna samarbeten i den kommunala organisationen har drivits med näringslivskontoret samt det allmännyttiga bostadsbolaget Växjöbostäder. Samarbeten har också skett med externa aktörer som till exempel Botildenberg, Arbetsförmedlingen, den ideella föreningen Miljö Linné och det sociala företaget Macken.

I Växjö finns det tre kommersiella odlingsområden: Ekobacken, Brände Udde och Uråsa bönodling. Det sistnämnda drivs på en gård av ett stadsbruksföretag som arbetar med innovativa sätt att odla bönor året om. Brände Udde är ett testbäddsområde där Växjö kommun erbjuder odlingslotter på 250-500 kvadratmeter med möjligheten att lära sig odla kommersiellt. Området är tillgängligt för stadsbruk fram till expansionen av Linnéuniversitetets campusområde, vilket tros dröja i cirka tio år. Det största stadsbruksområdet i Växjö är Ekobacken på tre hektar. Ekobacken är en mötesplats i centrala Växjö som drivs av det sociala företaget Macken med stöd av Växjö kommun. Macken arbetar med personer som av olika anledningar har befunnit sig långt från arbetsmarknaden. Växjöbor är välkomna till Ekobacken för att njuta av naturen, delta vid arrangemang som föreläsningar och odlingsfestivaler samt handla i butiken som ligger i anslutning till odlingarna. Utöver försäljning genom butiken har Ekobacken näringslivslotter som företag årsvis betalar en summa för att få att ta del av skörden från. Lotterna sköts kollektivt av odlarna.

Utöver de kommersiella stadsbruken har Växjö arbetat mycket med stadsodling i integrationsprojekt. Botildenburgs koncept Odlakompis, som också har genomförts i Malmö, finns etablerat på tre platser inom kommunen och ytterligare områden undersöks inför framtiden.

Starttid: 2014

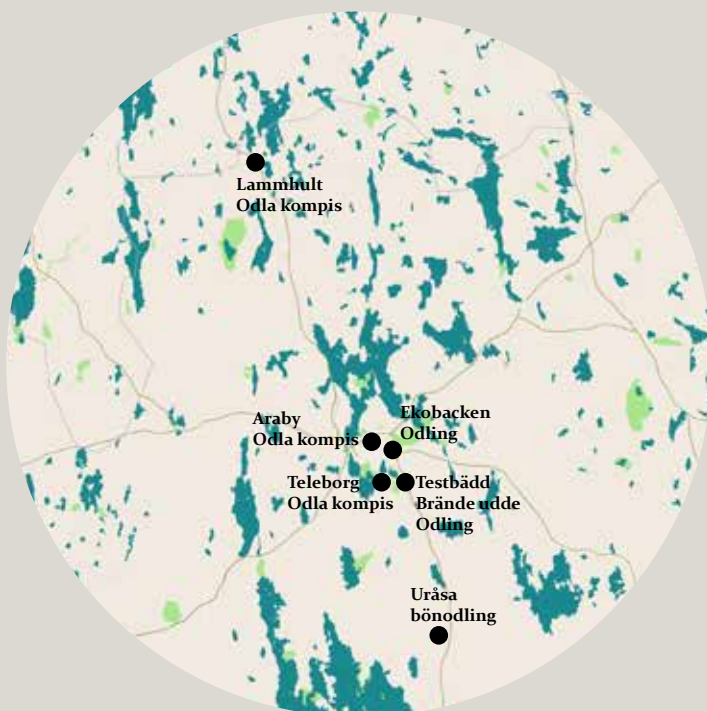
Samarbeten: Botildenberg, sociala företaget Macken, ideella föreningen Miljö Linné, Arbetsförmedlingen, Växjöbostäder

Kommunala förvaltningar: Kommunledningsförvaltningen och näringslivskontoret.

Facilitator: Hållbarhetsgruppen inom kommunledningsförvaltningen

Areal: Strax över 3 hektar

Antal odlare/företag: 4 företag samt anställda genom Macken

Ekobacken i Växjö med grönsaksförsäljning.

ERFARENHETER & LÄRDOMAR

Vi ska nu reflektera över erfarenheter och lärdomar från de genomförda stadsbruk som har presenterats, samt från ytterligare tre kommuner som är anslutna till Stadsbruks Nätverk men ännu inte genomfört stadsbruksodlingar fullt ut. Avsnittet är baserat på intervjuer med sex kommunala tjänstepersoner som arbetat med stadsbruk, anställda på Botildenberg samt på tidigare skrifter från Stadsbruk. Vi tar utgångspunkt i kommunens roll och förutsättningar att tillvarata, skapa och utveckla goda förutsättningar. Reflektionerna är uppdelade i två fokusområden som framträtt under intervjuerna – *Plats och sammanhang* som omfattar aspekter som rör ytor, lägen och strukturer samt *Aktörer och intressenter* som fokuserar på sådant som rör människor och organisationer.

PLATS OCH SAMMANHANG: YTOR, LÄGEN OCH STRUKTURER

Det finns många aspekter som bör tas i beaktande vad gäller valet av plats och sammanhang för stadsbruk. Baserat på lärdomar och utmaningar från genomförda stadsbruk följer här reflektioner strukturerade utifrån fyra övergripande aspekter.

Planläggning och varaktighet

Planläggning och ägarförhållanden

En viktig lärdom från projekttiden är att vid valet av plats undersöka vilken klassificering potentiell stadsbruksmark har och vad den är planlagd för i framtiden. Vid planläggning av genomförda stadsbruksodlingar har riktlinjerna från kommunernas sida varit att bruka mark klassificerad som kvartersmark, avsedd för odling eller mark som inväntar att en detaljplan ska tas i bruk. Allmän platsmark, såsom torg och parker, har ansetts vara olämplig för kommersiell odling eftersom markklassificeringen kräver tillgänglighet för allmänheten och därför inte får inhägnas eller upplåtas för enskild verksamhet mer än tillfälligt. Ytterligare en aspekt att tänka på vid valet av plats är att undersöka om platsen är skyddad eller särskilt värdefull ur exempelvis kulturhistorisk eller miljömässig synpunkt, vilket kan försvåra förutsättningarna för lov- och tillståndsgivning för exempelvis bevattning eller framtida bebyggelse som kan behövas för odlingen. Under projekttiden har kommuner arbetat med att få till odlingsytor till stadsbruk genom markanvisningar i detaljplaner, skydda jordbruksmark i översiktsplaner och få in mer odlingsmark på kvartersmark.

Under Stadsbruks projekttid, 2011-2018, har det publicerats material och rapporter med olika inriktningar och syften. Från 2016 finns "En guide för kommersiell odling i staden" som vänder sig till tre målgrupper; kommuner, andra markägare och odlare som vill försörja sig på odling. För dig som vill fördjupa dig i projektet Stadsbruk finns den tillgänglig digitalt.

Valet av plats har påverkat effekterna av odlingarna. Exempelvis har odlingar som förlagts på synliga och urbana lägen visat på möjligheten för place-making inför framtida exploateringar eller att aktivera otrygga områden, men även som en marknadsföring av själva odlingsverksamheten och Stadsbruk som koncept genom att skapa närhet mellan odlare och konsument. Odlingar på jordbruksklassad mark i stadsranden har visat på möjligheten för mer långsiktiga etableringar av kommersiell odling. Utöver odlingar på kommunalt ägd mark har odlingar även etablerats på privat mark. I Göteborg har till exempel ett stadsbruksföretag odlat på ett hotell-tak för att sedan sälja till hotellets restaurang. I Malmö har det odlats på mark reserverad av Svenska Kyrkan för framtida gravplatser. En lärdom är att tänka kreativt och långsiktigt vad gäller vem som kan vara markuthyrare och vilka samarbeten som kan komma ur det.

Tidsaspekten

En viktig lärdom som kommit ur projekttiden är att reflektera över frågan om tid vid valet av plats. Både i förhållande till när det går att börja odla på platsen och till hur länge platsen är tillgänglig för Stadsbruk. Genom projekttiden har det visat sig att en variation av odlingsplatser med olika varaktighet tillsammans kan leda till olika utvecklingsmöjligheter för odlare och fylla flera kompletterande funktioner. Stadsbruk som funnits tillfälligt och varit synliga har skapat intresse för nya platser och bidragit till att väcka intresse för Stadsbruk. Genom möjligheten att odla på en tillgänglig yta under en begränsad tidsperiod för att sedan kunna vidareutvecklas på en mer permanent plats har trösklarna till att börja odla kommersiellt sänkts och möjliggjort etablering av odlingsföretag mer centralt och vidareutveckling mer perifert. Variationen kan alltså bidra till att skapa förutsättningar för odlingskarriärer i och utanför staden.

Det har tagit cirka ett år att etablera stadsbruksodlingar, från idé till genomförande. Att rekommendera är därför att välja en plats som är tillgänglig för stadsbruksodling i minst två år för att säkerställa att det går att odla under minst en säsong (även om detta kan upplevas som för kort för många odlare). Om det krävs mer omfattande insatser för markförbättring och liknande behövs mer tid för förberedelse. Utifrån erfarenheter och förutsättningar från projekttiden har en del stadsbrukskommuner valt att i framtiden inrikta sig på mark tillgänglig uppemot 10 år när det gäller större odlingsytor. Detta för att resultaten ska motivera de investeringar som krävs från kommunens och odlarnas sida när odlingarna är mer krävande i förhållande till förutsättningarna. Dessa planer är dock sprungna ur genomförda stadsbruk som resul-

terat i etablerade stadsbruksföretag. Det viktigaste är att tidshorizonten är tillräcklig i förhållande till målen för de enskilda odlingarna; vilka effekter som ska uppnås och hur lång tid som krävs för att lyckas med det.

Platsens yta och egenskaper

Areal

Stadsbruk är ett flexibelt koncept med ett brett spann av möjligheter vad gäller storlek. Stadsbruks olika modeller, *Urban*, *Soil* och *Countryside* är anpassade efter olika förutsättningar och marktyper inom en stad och kan fungera vägledande vid valet av plats och storlek. Stadsbruk *Urban* är en modell som kan fungera som ett verktyg vid arbete med place-making. I Göteborg har det anlagts pallkragar om totalt 600 kvadratmeter på en kaj samt på parkeringsplatser i tidigare industriområden som står inför framtida exploateringar. Stadsbruk *Soil* kan vara ett sätt att starta upp en urban odling när det finns odlingsbar mark i ett relativt centralt läge i staden. Stadsbruk *Countryside* är en modell som främst riktar sig till en mer storskalig och långsiktig form av odling och lämpar sig oftast i stadens utkant.

En viktig erfarenhet är att storleken på marken som ska upplåtas till stadsbruk inom en kommun behöver förstås ur en kommunal kontext och sättas i relation till målsättningarna med stadsbruk. Platsen behöver relateras både till det befintliga och det framtida önskade intresset för stadsbruksodling och till kommunens långsiktiga ambitioner. Om målet är att skapa arbetstillfällen krävs det långsiktiga förutsättningar och modellen *Countryside* är möjligen att sikta mot. Modellerna *Soil* och *Urban* kan emellertid vara möjliggörare och bättre arealer att börja med för att utveckla erfarenheter och sedan etablera *Countryside*.

Platsens disposition

Det är viktigt att tidigt undersöka odlingsområdets inre arrondering. Kan det finnas brukningshinder i form av brunnar, stora stenar, ledningsstolpar, höga träd och buskar som skuggar eller stör med sina stora rotsystem? En lärdom från projekttiden är att tidigt planera in plats för kompost, avfallshantering samt efterskördbehandling såsom tvätt, rensning och paketering, på eller i närheten av odlingsområdet.

Platsen bör även förstås ur ett socialt perspektiv. Det är viktigt att platsen ger förutsättningar att skapa en bra arbetsmiljö. Det är därför viktigt att reflektera över hur det är att vistas på platsen i relation till andra

verksamheter i omgivningen, närliggande trafik, bullernivåer och exempelvis sol- och vindförhållande.

Jordens egenskaper & markföroreningar

Jordens egenskaper är avgörande för odling. Det kan krävas en uppstartssäsong med jordförbättring och ogräsbekämpning innan marken kan brukas fullt ut. Markföroreningar har varit utmanande för kommuner som tidigare haft stora industriområden och det är lämpligt att ta jordprover för att analysera jordens egenskaper. Malmö stad har bestämt sig för att enbart hyra ut mark godkänd som odlingsmark. Göteborg har valt en annan strategi. Om platsen och läget i sig är intressanta har platsen valts som plats för stadsbruk, trots dåliga jordförutsättningar. Istället har kommunen sedan arbetat innovativt med att odla ovan mark i till exempel pallkragar. Viktigt att komma ihåg är att detta påverkar vilken typ av odling som är möjlig.

Tillgänglighet och sammanhang i staden

Tillgänglighet och sammanhang

Erfarenheter från projekttiden har visat på vikten av att platsen är tillgänglig att ta sig till med hållbara transportmedel såsom cykel och kollektivtrafik. Det har också varit betydelsefullt med tillfartsvägar och värdzoner för bilar och traktorer som behöver kunna komma fram vid anläggning och leveranser. Vem platsen ska vara tillgänglig för beror givetvis på syftet med odlingen, men platsen bör vara tillgänglig och smidig att ta sig till för odlarna. Graden av tillgänglighet i relation till staden och allmänheten bör styras av syftet med stadsbruksodlingen. Många av de mer urbana odlingarna har haft en offentlig karaktär, dels utifrån sina synliga lägen, dels genom att stadsbruksföretagen under vissa dagar i veckan eller vid vissa utvalda tillfällen valt att öppna sina odlingar för allmänheten för försäljning, självplock eller enbart studiebesök. Stadsbruk i utkanten av staden har haft en mer privat karaktär, dels genom sina lägen, dels genom att huvudsakligen ha varit stängda för allmänheten och innanför staket.

En annan reflektion är att staden och odlingen påverkar varandra. Odling kan öka tryggheten i ett område genom att skapa närvaro och förutsättningar för möten, föra odlare och konsumenter närmre varandra, vara estetiskt tilltalande och inspirera fler till att odla. Det finns dock potentiella störningsmoment med odling i staden då det vid tillfällen kan lukta gödsel, vara maskinljud som stör och på vinterhalvåret se mindre tilltalande ut med bar jord. Det finns även en risk att odlingen störs

Kajodlarna i Göteborg. Går att nå med både kollektivtrafik och cykel. Odlarna kör själva ut sina grödor med cykel.

Växjö - Ekbacken, arbetsbod.

av staden. Sabotage och stöld kan förekomma liksom att grödor kan förorenas eller smittas. En viktig lärdom att ta med sig från tidigare genomförda stadsbruk är att ny användning av ett område bör planeras med odlare, boende och närliggande verksamheter för att försäkra sig om goda relationer mellan kommun eller annan facilitator, närboende och odlare. Om området har inofficiella användningsområden som hundrastning, sportutövande, rekreation eller annat, är det viktigt att tidigt föra dialog med närboende för att skapa förståelse för deras intresse och bjuda in till samexistens på platsen. Vid anläggning och när odlingen väl är igång är det att rekommendera skyltning och tydlig information om vad som sker på platsen, vem som odlar och vilka delar som eventuellt är tillgängliga för allmänheten.

Samtidigt kan närheten till andra vara en stor fördel. Det är värt att fundera över den geografiska närheten till andra verksamheter som kan fungera som samarbetspartners, kunder och målgrupper för odling (till exempel för odlingsprojekt inom ramen för skolsamarbeten eller liknande). Under projektiden har till exempel stadsbrukare ofta samarbetat med mer storskaliga jordbrukare. Detta har möjliggjort ett kompetensutbyte och närheten till jordbruksaktörer med till exempel maskinparker har skapat förutsättningar för utlåning av maskiner och annan utrustning som bara behövs vid punktinsatser för stadsbrukarna.

Infrastruktur för odling

För en lyckad odling krävs det en del infrastrukturella förutsättningar, även om detta varierar med vilken typ av modell som tillämpas och vilken odling som ska drivas. Beroende på hur stadsbruk organiseras skiftar det vem som ansvarar för dessa frågor. Det kan vara en kommun men det kan även komma att vara någon aktörs ansvar (se mer under Kap.2 *Aktörer och intressenter: människor och organisationer*).

Vatten

Grönsaksodling är vattenkrävande och vattenförsörjning är en viktig funktion att tillgodose. Många har genom projektiden upplevt vattentillgång som en utmaning vid anläggning av stadsbruksodlingar. En viktig lärdom från projektiden är att undersöka hur vattentillgång kan lösas på platsen och hur den ska finansieras.

Stängsling

Instängsling av odlingsområden har av många odlare upplevts vara nödvändigt, dels för att skydda grödorna från skadedjur, dels för att minska risken för stöld och sabotage. Värt att belysa ännu en gång är vikten av tidigt planera tillsammans med boende och närliggande verksamheter för att försäkra sig om goda relationer och på så sätt minska framtida konfliktsituationer. Att rekommendera är även att skylta och tydligt informera om vad som sker på platsen, vem som odlar och vilka delar som eventuellt är tillgängliga för allmänheten.

Bebyggelse

Olika lokaler och utrymmen kan behövas för att skapa förutsättningar för den faktiska odlingen men även i förhållande till den sociala och praktiska situationen för odlarna. Många odlare har ansett att en arbetsbod, med möjlighet till omklädning och toalett, har underlättat deras arbete. Arbetsbodar har under projektiden även fungerat som en social yta för möten odlarna emellan och som en mötes- och försäljningsplats för odlare och kunder. Förråd är en annan funktion som lyfts fram som viktig med möjligheten att förvara fröer, redskap, maskiner och insatsmedel som till exempel gödsel, lättillgängligt och säkert. Vidare har växthus och odlingstunnlar möjliggjort förlängd odlingssäsong och längre skördetid. Betydelsen av kylrum eller kylcontainer är en erfarenhet som många odlare delat med sig av. Det har möjliggjort längre hållbarhet på skörden och att produkterna inte behöver levereras samma dag som skörd. Tillgång till el är också något som underlättat odling och möjliggjort användning av till exempel vattenpumpar, arbetslampor, elektriska verktyg och som dessutom har gjort odlarnas vardag enklare genom att till exempel kunna ladda mobiler och koka kaffe.

Det är viktigt att fundera över om platsens markklassificering i en eventuell detaljplan möjliggör eller begränsar möjligheten att utveckla infrastrukturen i förhållande till lov- och tillståndsgivning.

AKTÖRER OCH INTRESSENER: MÄNNISKOR OCH ORGANISATIONER

Det andra fokusområdet gäller de aspekter som relaterar till de viktiga funktioner, aktörer och relationer som ligger till grund för och stöttar stadsbruk, såväl strategiskt som mer operativt.

Stadsbrukets organisation

I de genomförda stadsbruken är det vanligt att många olika aktörer är inblandade; kommun, externa och privata aktörer, odlare och kunder. Organisationen av stadsbruk har därför skiljt sig åt mellan de olika kommunerna vad gäller involverade aktörer och ansvarsfördelning. Däremot har alla haft behov av samarbeten mellan olika aktörer för att skapa förutsättningar för ett socialt "ekosystem" av aktörer som gör stadsbruk långsiktigt fungerande.

Facilitatorrollen

Projektiden har visat på vikten av att det finns en samordningsfunktion mellan alla olika aktörer. Samordningsfunktion inom Stadsbruk har fått namnet facilitator. Rollen har inneburit direktkontakt med odlare och att sköta dialog med kommun och eventuell annan markägare. Vidare har facilitatorn ansvarat för att skriva avtal, varit behjälplig vid uppstart av företag och i vissa fall även haft kontakt med kunder, ordnat praktiska saker kopplade till odling och skörd, studiebesök och föreläsningar.

Då huvudsyftet med Stadsbruk är kommersiell odling har det varit av stor vikt att facilitatorn haft god kunskap om marknadsrelaterade frågor. Det är viktigt att varje stadsbruk tydligt definierar vad som är facilitatorns funktion och ansvarsområde och anpassar detta efter sin kommunala kontext med specifika förutsättningar och i linje med önskade effekter. Erfarenheter från projektet har även visat att det är viktigt med kontinuitet och att en långsiktig tjänst krävs för att skapa förtroende mellan alla inblandade aktörer. Vid en säsongsanställning har många värdefulla kontakter och moment gått förlorade. Under projektiden har facilitatorfunktionerna innehaft av en eller flera personer och tillsatts med bakgrund i olika organisationer. Det kan vara en offentlig aktör som fallen är i Göteborg och Växjö eller en privat aktör som i Malmö. Facilitatorn kan också anlitas av en grupp odlare. Det finns givetvis för- och nackdelar med hur facilitatorrollen är organiserad.

Kommunal facilitator

Om facilitatorn är en kommunal aktör finns det fördelar i form av att kommunen ofta även är markägare och kan bestämma vad marken ska användas till, givetvis med hänsyn till gällande planer. Om det finns politiskt stöd för Stadsbruk inom kommunen underlättar det att ha en kommunal facilitator för att tillsätta kommunala resurser för infrastrukturella investeringar och inköp. Å andra sidan kan det vara en nackdel att kommunala beslutsprocesser är tidskrävande till sin natur – det kan ta långt tid att fatta beslut och kursen kan ändras vid skifte av politiskt styre. Det är också viktigt att tänka på huruvida facilitatorsskapet innebär ett direkt stöd till enskilda verksamheter i större omfattning, eftersom det då kan stå i strid med EU:s statsstödsregler.

Privat facilitator

Om facilitatorrollen istället drivs av en privat aktör kan den agera friare och mer flexibelt i relation till att fatta beslut, hitta nya lösningar och inleda samarbeten. Dock kan det vara svårare för en privat aktör att orientera sig i en kommunal organisation och hantera flera olika förvaltningar som ofta är involverade i frågor som rör Stadsbruk. Med en privat aktör kan också kraven öka på en tydlig finansierings- och affärsmodell som är bärkraftig redan i ett tidigt skede.

En slutsats är att oavsett vilken aktör som fungerar som facilitator bör det vara en driven person. Flera ur projektet Stadsbruk talar om betydelsen av eldsjälar. Det behöver också finnas en plan för hur facilitatorn ska finansieras och vilken affärsmodell som stadsbruket ska organiseras efter för att säkerställa en långsiktig och hållbar förvaltning av relationerna med ekosystemet av aktörer.

Kommunen

Kommunen är en viktig aktör inom Stadsbruk, inte minst som potentiell markägare och som den aktör vars uppgift är att planera stadens utveckling, förvalta många av de offentliga rummen och medborgarnas livsmiljöer. Planering av stadsbruk handlar både om fysisk planering och till stor del om att planera för långsiktiga förutsättningar genom att bygga upp en förvaltningsorganisation med strategier, rätt kompetenser och att skapa nätverk.

Den kommunala organisationen

Kommunen kan utgöra en central del av stadsbruks ekosystem med sina markresurser, förvaltningskompetens och nätverk. Det innebär att många olika delar av den kommunala organisationen kan komma att vara involverade i stadsbruk. Under projekttiden har bland annat följande förvaltningar varit involverade: stadskontor, näringslivskontor, kultur- och fritidsförvaltning, park- och naturförvaltning, miljöförvaltning, gatukontor, fastighetskontor och stadsbyggnadskontor. Det har skiljt sig åt mellan de olika kommunerna vilka förvaltningar som varit involverade baserat på deras olika intresse, målsättningar, resurser och vilka kompetenser som funnits representerade i de olika förvaltningarna. Det är därför viktigt att undersöka den kommunala organisationen vad gäller kompetens. Vilka i den nuvarande organisationen har kunskaper som är relevanta för stadsbruk? Vilka kunskaper fattas eventuellt inom den kommunala organisationen för genomförandet? Vilka externa ak-

törer och samarbetspartners behöver engageras? Erfarenheter från projekttiden har visat att det underlättar att en förvaltning bär huvudansvaret eller att en förvaltningsövergripande grupp tillsätts för exempelvis stadsodling, inklusive stadsbruk.

Planeringssammanhang och -dokument

Det finns många olika sätt att arbeta strategiskt med att skapa förutsättningar för stadsbruk inom en kommun. Genom projekttiden har det planerats genom olika former av planeringsdokument och strategiska sammanhang. Dels genom översiktsplaner och detaljplaner, dels genom frivilliga program som exempelvis gröstrukturprogram. I Göteborg har det arbetats med stadsbruk utifrån ett politiskt uppdrag kring stadsnära odling. Beslutsnivån villkorar förutsättningarna och politiska uppdrag med fokus på exempelvis stadsodling, jordbruk eller entreprenörskap underlättar resurssättning samt långsiktig planering och förvaltning. Det innebär däremot inte att arbete med stadsbruk uteslutande är möjligt efter politiska beslut. Projekttiden har visat att initiativ kan komma från enskilda, drivna kommunala tjänstepersoner och visat på värdet av ett sådant engagemang. Det är dock viktigt att det byggs upp en struktur för stadsbruk som inte långsiktigt hänger på den enskilda drivna tjänstepersonen utan att det finns långsiktiga förutsättningar oberoende av denna. Som nämnts tidigare är kommunala beslutsprocesser ofta tidskrävande, med hänsyn till demokratiska processer och många beslutsled. Det är därför viktigt att ha koll på var i "planeringscykeln" kommunen befinner sig för att veta när exempelvis översiktsplaner ska uppdateras eller gröstrukturprogram ska skrivas för att kunna skapa förutsättningar för stadsbruk. Detta kan underlätta sökandet efter en hemvist för arbetet, samt en mottagare för strategier och målsättningar. Det är alltså viktigt att dels tänka kortsiktigt och utgå ifrån de förutsättningar som finns men även att tänka långsiktigt och påverka framtida förutsättningarna vad gäller strategier, platser och rutiner.

Externa aktörer

Från projekttiden finns det många erfarenheter vad gäller samarbeten mellan olika aktörer. Funktioner och kompetenser som är viktiga att ha eller knyta till sig i stadsbruk är facilitator, markägare samt aktörer med kunskap om affärsutveckling och försäljning. Utöver denna kärna finns det möjligheter att involvera och samarbeta med aktörer vad gäller exempelvis sociala nyttor och pedagogiska initiativ.

Botildenborg. Växtplats Rosengård syftar till att få nyanlända och utrikesfödda i arbete. Deltagare kommer till Botildenborg för arbetsplatsförberedelse och därefter till praktik på företaget. Samtidigt arbetar projektet med att utbilda företag i social hållbarhet och mångfald.

Ett socialt företag som varit involverad i samtliga kommuner är Botildborg. De äger konceptet Stadsbruk och erbjuder tjänster till både kommuner och odlare. Stadsbruks Nätverk vänder sig till kommuner och markägare och håller konferenser, utbildningar och rådgivning för lyckad utveckling av Stadsbruk. Samtliga stadsbrukskommuner har betonat vikten och värdet av att vara ansluta till nätverket för att kunna ta del av varandras lärdomar, utmaningar och att inte behöva uppfinna hjulet på nytt. Botildborg leder även en inkubator för odlingsföretag. Odlarna får genom den ta del av affärsmodeller och företagsutveckling med inriktning på kommersiell odling. Inkubatorn har varit avgörande för odlarna och uppskattad av kommunerna som inte har behövt organisera detta lokalt.

Under projektet har andra sociala företag och kooperativ varit med som aktörer i stadsbruk. I Växjö har stadsbruk till viss del omfattat kollektiva odlingar med syftet att möjliggöra arbetsträning, språkpraktik, rehabilitering och sommarjobb. Samarbeten har skett med aktörer som Arbetsförmedlingen, LSS-verksamheter, Länsstyrelsen, universitet och skolor. Privata företag har varit andelsägare i odlingar men även upplåtit odlingsyta för att sedan köpa skörden till den egna verksamheten. Även privatpersoner har varit andelsägare i odlingar. Samarbeten har även gjorts med jordbrukare, dels för kunskapsutbyte, dels för utlåning av maskiner och annan utrustning. Att tänka innovativt kring vilka aktörer som skulle kunna involveras utöver kommun och odlare är viktigt. Kan det finnas fastighetsägare och stadsdelsföreningar som skulle kunna vara intresserade? Finns det potentiella företag i närheten av odlingen som vill vara andelsägare, upplåta mark eller exempelvis tak till odling?

Stadsbruksodlaren William från Kajodlarna i Göteborg.

Stadsbruksodlare och medborgare

Stadsbruksodlare

En nyckelgrupp som krävs för att genomföra stadsbruk är givetvis odlarna. Odlarna är både kunder och partners i ett stadsbruk och behöver prioriteras i både planering, etablering och drift.

Idag saknas utbildningsprogram som förbereder framtida kommersiella stadsodlare. Genom en närvarande facilitator som ger dagligt stöd till odlarna och med redskap som inkubatorn (och i framtiden undervisningsgårdar) skapas förutsättningar för odlarnas kunskaps- och affärsutveckling. Facilitatorn kan också bidra yt-

terligare till att främja verksamheterna genom att stärka kopplingen mellan odlingen och den omgivande staden genom organiserande av studiebesök och föreläsningar.

Utan odlare, inget stadsbruk. Rekryteringen av odlare är därför avgörande. Under projekttiden har odlare kommit i kontakt med konceptet Stadsbruk på olika sätt, genom alltifrån tidningsartiklar, flyers på torg och skördemarknader, information genom odlingsutbildningar vid universitet och folkhögskolor, arbetsmarknadsprojekt, språkpraktik och rehabiliteringsprogram. Rekrytering av odlare har inledningsvis upplevts utmanande eftersom Stadsbruk har varit ett nytt och okänt koncept. Det kan vara svårt att som medborgare efterfråga något som inte ännu finns eller som du inte vet är möjligt. En gemensam erfarenhet från kommunerna är dock att det finns stort intresse hos medborgare för odling. En tydlig indikator är långa köer till traditionella odlingslotter och efterfrågan av odling genom medborgarundersökningar. Många av kommunerna har upplevt en "ketchup-effekt" vad gäller intresset för Stadsbruk. När det väl blivit synligt har medborgarnas intresse för kommersiell odling uppstått och ökat. Det är därför viktigt att sprida information brett i många olika kanaler för att skapa förutsättningar för rekrytering av odlare.

Ytterligare en viktig aspekt, utöver att rekrytera brett, är att säkerställa rekrytering av engagerade odlare. En utmaning som identifierats har varit att rekrytera odlare som är informerade om vilken arbetsinsats som krävs. Kommersiell odling kräver tid, stort ansvarstagande och kontinuerligt arbete. Exempelvis kan en månads sommarsesong resultera i stora mängder ogräs som inte enbart påverkar den egna odlingen utan även skapar stora problem för odlingsgrannarna. Detta är särskilt problematiskt i en kommersiell kontext. Under projektet har det arbetats fram rekryterings- och urvalsmodeller som bygger på flera steg, för att hantera dessa utmaningar.

Det kan vara en fördel att parallellt med rekrytering av odlare rekrytera kunder och undersöka marknaden. Det har under projekttiden visat sig att det har underlättat att rekrytera odlare när intresserade kunder tidigt kunnat presenteras, till grund för realistiska affärsplaner för odlingsföretagen. Det är viktigt att poängtera att odlarna i projektet har varit privatpersoner. En annan erfarenhet från projekttiden att belysa är att det varit jämn könstillhörighet bland odlarna och att jämställd rekrytering inte har upplevts som en utmaning.

Stadsbruksföretag

Under Stadsbruks projektid har det startats 45 företag. Stadsbruksföretagen har haft olika bolagsformer, alltifrån enskilda firmor, ekonomiska föreningar till handels- och aktieföretag. En svårighet som funnits i kommunerna och som är viktig att uppmärksamma är att odlare som haft ekonomiska bidrag (exempelvis försörjningsstöd) har riskerat att förlora dessa när de önskat att starta ett eget stadsbruksföretag. Möjligheten att inledningsvis odla i testbäddar utan att starta ett företag har varit en lösning på detta, samt möjligheten att anställas genom sociala företag men inte själv ansvara för hela företaget och dess lönsamhet från dag ett. Att driva en verksamhet inom stadsbruk är ett förhållandevis småskaligt odlingsföretagande och det krävs arbete för att nå lönsamhet inledningsvis. Inkubatorn med stöd genom affärsutveckling i allmänhet och odlingsföretagande i synnerhet och facilitatorernas dagliga närvaro har varit avgörande för odlarnas utveckling.

Respons

Respons från medborgare, allmänhet och marknad har varit övervägande positiv i kommunerna. Det finns en stor efterfrågan på när- och härododlad mat för privatkonsumtion och många restauranger ser det som ett stort mervärde. Konceptet REKO-ring visar detta tydligt med sina 21 000 medlemmar. Stadsbruk har således svarat mot en efterfrågan.

Det har krävts dialog med närboende tidigt i planeringsfasen för att skapa förutsättningar för positiv respons. Det har förekommit begränsade protester och konflikter kring plats och användning i de fall när detta inte har skett. Det är viktigt att det är tydligt vem som ansvarar för denna dialogprocess. Responsen har även varit positiv när stadsbruksföretag öppnat sina odlingar för allmänheten. Ekobacken i centrala Växjö är en välbesökt plats och i Göteborg har självplock på utvalda dagar varit en uppskattad aktivitet.

KAPITEL 3. – Handbok Vägen till Stadsbruk i din kommun

Försäljning av Stadsbruks grönsaker på marknaden
Stadens Skaffereri i Folkets Park i Malmö.

Du har nu introducerats till Stadsbruk som koncept och projekt, fått en inblick i genomförda stadsbruk i olika kommuner och tagit del av reflektioner och erfarenheter från dem. Det kommande kapitlet är utformat som en handbok. Den är tänkt att fungera som en vägledning till kommuner som vill öka sin förståelse för hur de kan stärka förutsättningarna för att etablera stadsbruksodlingar inom kommunens gränser – både långsiktigt på strategisk nivå och mer kortsiktigt eller i närtid på mer operativ nivå.

KOMMUNENS ROLL & MÖJLIGHETER

Olika aktörer – olika roller & möjligheter

Handboken är koncentrerad på *förutsättningar* för Stadsbruk och hur kommunala aktörer kan tillvarata, utveckla och skapa dem. Vi tar därför upp de frågor som en kommun med intresse för Stadsbruk kan behöva hantera. Vi har särskilt fokus på det som ligger inom kommunens möjligheter att påverka och utgår från det som är kopplat till kommunens uppdrag och rutiner, ef-

tersom stadsbruk kan vara ett sätt att möta de utmaningar och uppdrag som kommunen står inför.

Kommunen är inte den enda involverade aktören. Det behövs ett helt "ekosystem" av olika aktörer som alla gemensamt bidrar till att skapa förutsättningar och göra stadsbruk möjligt. Men kommunens betydelse som möjliggörare är stor. Den omfattar aspekter som gäller den fysiska planeringen, förvaltningen och markägarskap. Kommunens roll som markägare är viktig, eftersom tillgången till mark är den avgörande faktorn för genomförande och långsiktighet. Kommunen kan också vara betydelsefull när det kommer till att identifiera och samordna olika slags aktörer med möjlighet att bidra och genom att facilitera, inspirera och stötta de människor som ska bära upp och bidra till verksamheten.

Processperspektiv

Våra tips och rekommendationer är baserade på de lärdomar och reflektioner från genomförda stadsbruk som presenteras i kapitel 2- *Erfarenheter av Stadsbruk*, på kunskaper och modeller som växt fram under projektet och inom Botildenborgs verksamhet, samt på erfarenheter från White arkitekters stadsplanerare, landskapsarkitekter och processledare. Även om vi tar utgångspunkt i de två fokusområdena Plats och sammanhang respektive Aktörer och intressenter presenteras våra rekommendationer genom fyra faser i en process. Tanken med detta är att skapa en förståelse för viktiga steg att ta i arbetet med att skapa förutsättningar för stadsbruk. Vi ger inga uttömmande svar på exakt hur detta ska göras – det kräver en förankring i den egna kommunens specifika förutsättningar. Istället sätter vi fokus på frågor du behöver ställa dig och hantera och ger dig tips och råd på vägen.

Utgångsläge och förutsättningar

Syftet med att utgå från arbetet med stadsbruk som en process är att visa att det kan gynnas av en strategisk förankring i den kommunala kontexten av kommunala utmaningar, strategiskt arbete och befintliga resurser och att hitta en inriktning baserat på detta. Alla kommuner har sina olika praktiska, geografiska och organisatoriska förutsättningar, och står inför olika prioriterade utmaningar. Det viktiga är att stadsbruk i din kommun utgår från just era förutsättningar och utmaningar. Detta vill vi ta fasta på. Förutsättningar ligger till grund för målsättningar som styr vilka resurser som behövs

och vilka insatser som ska göras. Processperspektivet bygger också på att det finns både kort- och långsiktiga, operativa och strategiska insatser att göra för att tillvarata, utveckla och skapa förutsättningar.

Vissa kommuner kan vara i ett läge där initiativet och viljan finns hos en enskild tjänsteperson utan förankring, andra har väl etablerade men utforskade tankar på stadsbruk, ytterligare några kan vara i ett läge där engagemanget är utbrett och ett politiskt beslut om stadsbruk är fattat. Oavsett vad kan den här handboken vara betydelsefull. Den kan bidra med inspiration och underlag för tidiga diskussioner lika väl som att vägleda genom mer detaljerade insatser, beslut och frågor, till nytta även för den som har kommit längre i sin process. Även om det finns planer och strategiska dokument på plats vill vi uppmuntra en genomlysning av dessa med särskild uppmärksamhet på om de är tillräckligt förankrade och om underlaget som beskriver nuläge och strategier är tillräckligt utrett. Att tidigt engagera en erfaren processledare med erfarenhet av kommunala processer och planering är ett bra sätt att undvika dyra och tidskrävande felsteg. Likaså att säkerställa tillgång till kompetens kring rekrytering av odlare och stöd för deras kompetens- och affärsutveckling.

ATT TILLVARATA, UTVECKLA OCH SKAPA FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR STADSBRUK – EN VÄGLEDNING

På de kommande sidorna vill vi inspirera och visa vägen för hur kommuner kan arbeta med förutsättningar för Stadsbruk – vilka möjligheter som kan finnas, vilka frågeställningar och vägval som är viktiga att hantera och vilka verktyg som finns att ta till under resans gång. För en lite djupare förståelse av resonemangen bakom våra rekommendationer hänvisar vi till kapitel 2 som sammanfattar reflektioner och erfarenheter från projektet Stadsbruk.

Eftersom vi har fokus på kommunens möjligheter att bidra med *förutsättningar* för stadsbruk går vi inte närmare in på affärsutvecklingen eller själva odlingsverksamheten och de detaljerade insatserna på odlingsplatserna. Vi ser istället, utifrån erfarenheterna från projektet Stadsbruk, att detta måste göras i dialog med odlare, andra intressenter och med stor hänsyn till lokala förutsättningar.

PROCESS

De fyra faserna som handboken utgår från är:
Kartläggning, målsättning och förankring,
urval och utveckling av platser, och uppföljning av insatser och erfarenheter.

KARTLÄGGNING

Den första fasen – kartläggning – kan verka självklar, men är av stor betydelse. I kartläggningsfasen görs en övergripande inventering och beskrivning av nuläget och förståelsen för detta är A och O för det fortsatta arbetet. Erfarenheter från projektet visar att de aspekter som kan behöva kartläggas både relaterar till *Plats och sammanhang* och till *Aktörer och intressenter*. Det handlar både om att förstå utgångsläget för kommunens möjligheter att driva ett strategiskt arbete med frågan, om tänkbara odlingsområden och om utgångsläget för det "ekosystem" av olika funktioner och aktörer som krävs för eller underlättar stadsbruk. Detta ligger till grund för en strategisk utveckling genom träffsäkra målsättningar och för mer konkreta åtgärder i senare skeden. Genom en gedigen kartläggning ökar förståelsen för de förutsättningar och resurser som finns tillhands och gör det möjligt att skapa en tydlig förankring i den egna kontexten.

Hur kartläggningen går till – vem som är involverad, hur omfattande och djuplodande den är – kommer an på utgångsläget av resurser, erfarenheter och intresset i kommunen. Finns det redan ett sammanhang, kompetens och ett politiskt uppdrag kan kartläggningen bli mer heltäckande, annars kan kartläggningen ligga till grund för att skapa detta.

Att göra och tänka på:

Organisation och intressenter: kommunen och interna förutsättningar

- **Gör en genomgång av kommunens strategiska målsättningar och strategiska utmaningar.** Vilka av dessa skulle kunna mötas genom stadsbruk? Sök och identifiera tänkbara motiv och incitament bland dessa.
- **Gå igenom kommunens planeringscykler och strategiarbete – identifiera sammanhang för arbete och förankring.** Som ett led i att hitta intressenter i den kommunala organisationen kan det vara lämpligt att undersöka vilka andra planerings- och strategiprocesser som pågår eller planeras.

- **Genomför en intern intressentkartläggning och identifiera partners, kompetens och ambassadörer och befintligt intresse inom kommunen.** Vilka förvaltningar, avdelningar, nämnder, funktioner och personer i din kommun skulle kunna vara intresserade av att arbeta strategiskt eller operativt med stadsbruk? Vilka berörs av de målsättningar och utmaningar som har pekats ut? Kanske pågår det redan verksamhet kopplad till stadsodling, jordbruk eller grön näringslivsutveckling?

Intressentkartläggning

En intressentkartläggning handlar om att identifiera alla de aktörer som påverkar eller påverkas av en insats. Genom att upptäcka och föra samtal med de mest centrala intressenterna för stadsbruk i din kommun tidigt får du en möjlighet att identifiera fler intressenter och fördjupa din förståelse för utgångsläget. Detta kan göras genom workshops eller mer informella enskilda samtal. Det kan vara klokt att påbörja den interna intressentkartläggningen inom kommunen för att kunna få hjälp att förstå förutsättningar och identifiera externa aktörerna och nå tänkbara odlare genom kollegor från olika förvaltningar.

Bild t.h. REKO-ringen i Malmö, där bl.a. Landet Oss har utlämning av grönskar.

Interna intressenter

De tekniska förvaltningarna som ansvarar för planering och markförvaltning är kanske de som är mest självskrivna intressenterna, exempelvis fastighets-, miljö-, park-, gatu- och stadsbyggnadsförvaltningarna.

Erfarenheter från kommunerna i projektet visar att en rad andra förvaltningar kan vara intresserade av och bidra till arbetet, till exempel stadskontor, näringslivskontor samt kultur- och fritidsförvaltning. Det är också tänkbart att det går att hitta samverkansmöjligheter med förvaltningar som arbetar med arbetsmarknad, omsorgs- och sociala frågor, skola och turism.

Kommunens strategi- och plandokument

Alla kommuner är enligt PBL skyldiga att ha en aktuell översiktsplan som speglar den politiska majoritetens uppfattning. Översiktsplanen har en central roll i kommunernas arbete att formulera strategier för en långsiktigt hållbar utveckling. Detaljplaner reglerar användningen av mark- och vattenområden och ska redovisa markklassificeringar samt ange genomförandetid för detaljplanen.

Många kommuner väljer även att frivilligt formulera andra vägledande planeringsdokument.

Alla kommuner ska aktualitetsförklara sin översiktsplan minst var fjärde år, många kommuner har pågående arbete med detaljplaner och det finns ett stort antal frivilliga dokument och program som kan ha en koppling till frågan om förutsättningar för stadsbruk. Exempel på detta är fördjupade översiktsplaner och planprogram, turism- och näringslivsstrategi, miljö- och hållbarhetsprogram, odlingsstrategi och grönplan.

Aktörer och intressenter: externa aktörer

▪ **Undersök om det finns ett befintligt intresse för odling bland medborgare och näringsliv i kommunen idag.** Hur ser det ut med köer till kommunala kolonilotter? Finns det odlingsinriktade utbildningar eller föreningsverksamheter i kommunen? Finns det några småskaliga odlingsverksamheter som kan vara intresserade av att utveckla odlingsföretag?

▪ **Kartlägg marknaden.** För att framtida odlare i stadsbruk ska kunna nå lönsamhet krävs det förutsättningar för distribution och försäljning. Hur ser det ut med saluhallar, marknader, restauranger i kommunen? Finns det företag i närheten som är intresserade av leverans av frukt och grönt? Var är de lokaliserade och vilka grödor skulle vara intressanta för dem? Storkök är också en tänkbar marknad, även om det är omöjligt att få förhandsbesked från offentliga verksamheter som påverkas av Lagen om offentlig upphandling.

▪ **Finns det tänkbara samarbetspartners?** Vilka delar av idéburen sektor, fastighetsbransch och odlingsbransch i kommunen skulle kunna vara intressanta att samarbeta med? Finns det till exempel stadsnära jordbrukare med maskinpark, annan utrustning och kunskaper om odlingsförutsättningarna lokalt?

Plats och sammanhang: kommunens mark innehav och utvecklingsområden

▪ **Inventera kommunens markinnehav.** För att i ett senare skede kunna göra ett urval av platser som lämpar sig väl för den typ av stadsbruk som kan vara aktuellt i kommunen och platser där förutsättningar kan vidareutvecklas bör det kommunala markinnehavet kartläggas. En rekommendation är att göra ett urval baserat på följande:

- Kommunen äger marken och har inga planer på avyttring eller annan användning de närmaste två åren (även ett tillfälligt stadsbruk tar närmare ett år att få på plats).

- Platsen är eller kan rimligtvis bli kvartersmark.

Markklassificering

Det finns markklassificeringar som är viktiga att förhålla sig till vid valet av plats. Boverket skriver på sin hemsida: "Med allmän plats avses ett område som i en detaljplan är avsett för ett gemensamt behov. En allmän plats får inte mer än tillfälligtvis upplåtas för en enskild verksamhet. En allmän plats kan till exempel vara en gata, ett torg eller en park [...] Kvartersmark avser all mark inom ett planområde som inte ska utgöra allmän plats eller vattenområde." Erfarenheter från projektet visar att kommersiella odlingar inte är lämpliga att förlägga på allmän plats, eftersom de inte går att stängsla eller upplåta för den kommersiella odlingen mer än tillfälligt. Boverket skriver också att det i detaljplaner alltid ska "framgå vilken användning som är tillåten inom kvartersmark." Om marken är klassificerad som jordbruksmark kan det innebära större frihetsgrader för vilken typ av odling som är möjlig, även om detta inte är något kortsiktigt krav.

Ett stadsbruk kan se ut på olika sätt, och skiljer sig åt från plats till plats med olika förutsättningar och ambitioner. För att underlätta arbetet i senare skeden rekommenderas en kategorisering av de utpekade markområdena utifrån följande aspekter:

- Över hur lång tid är det tänkbart att platsen är tillgänglig för odling?
- Hur stor är den samlade arealen på platsen?
- Hur ser den nuvarande klassificeringen ut? Är platsen utpekad som jordbruksmark eller för annan användning?
- Vilken är den nuvarande markanvändningen? Finns det konkurrerande eller kanske stödjande användning? Hur ser förutsättningarna för stängsling eller annan avskiljning ut?
- Är platsen tillgänglig med gång, cykel och kollektivtrafik och för angöring med lastbilar eller anläggningsmaskiner?
- Finns det några planerade exploateringsprojekt på eller i anslutning till platsen som kan gynnas av odlingar som aktiverar platsen tillfälligt?

Andra markägare

Kommunen behöver inte vara markägare för att kunna bidra till utvecklingen. Från projektet finns exempel på odlingar som ägt rum på Svenska kyrkans mark och på taket till ett hotell i centrala Göteborg. I ett senare skede blir det viktigt att hitta former för hur en tillräcklig långsiktighet och lönsamhet kan säkerställas när det är privata aktörer som erbjuder sin mark, men i kartläggningsskedet kan det vara värt att undersöka om det finns ett intresse från andra markägare.

Plats och sammanhang: andra markägare

- **Identifiera andra markägare.** Att arbeta med kommunens markinnehav är ofta en given utgångspunkt, men tänk på att även andra aktörer kan äga mark som lämpar sig väl för stadsbruk. Kanske finns det industrifastigheter som står tomma, framtida kyrkogårdsmark som inte ska tas i bruk på flera år, kommande stadsutvecklingsprojekt som ligger längre fram i tiden på privat mark, tak och gårdar på kontorsfastigheter eller annat? I kartläggningsfasen kan det vara klokt att identifiera markägare på strategiskt viktiga lägen och markägare med stora arealer.

I kartläggningsfasen görs en första inventering på övergripande nivå. Den resulterar i en fördjupad förståelse för utgångsläget och resulterar i bruttolistor över platser, aktörer och möjligheter. När kartläggningsfasen är klar har det skapats en bild av läget i din kommun av hur läget är idag. Se till att detta finns dokumenterat, dels som ett underlag för både kommande utvecklingsarbete, dels för framtida utvärdering och uppföljning.

MÅLSÄTTNING OCH FÖRANKRING

I den andra fasen rör vi oss över mot att skapa en riktning för fortsatt strategiskt utvecklingsarbete och förändring – hur läget kan bli. Här handlar det om att peka ut färdriktningen för ett *strategiskt* och *operativt* arbete med stadsbruk – ett arbete som är långsiktigt hållbart och som tar tydlig utgångspunkt i kommunens behov och möjligheter. För att göra detta möjligt föreslår vi att det tas fram en tydlig målbild förankrad i den kommunala kontexten och att det finns tillräckliga mandat och budget för att uppnå målen genom ett fortsatt strategiskt arbete med frågan om stadsbruk. Hur målsättningarna ser ut skiljer sig från kommun till kommun. Inte bara för att ambitionerna gör det, men också för att förutsättningar och resurser skiljer sig åt. Det viktigaste är att kommunen arbetar med mål och att dessa är tydligt förankrade i utgångsläget och den kommunala organisationen, samt ligger i linje med kommunens strategiska utvecklingsarbete.

Konceptet Stadsbruk är idag framförallt inriktat på att göra det möjligt för odlingsföretag att bli långsiktigt bärkraftiga i staden. Aspekterna som gäller sådant som exempelvis place-making eller sociala aspekter som integration, pedagogik, folkhälsa och lärande för hållbar utveckling ligger utanför själva kärnan i konceptet. Om det finns en ambition om effekter kopplade till dessa aspekter krävs därför att odlingen utformning tar höjd för det. I fasen *Målsättning och förankring* blir det viktigt att formulera sådana mål tydligt, säkerställa att det finns tillräckliga resurser för att nå målen och att senare se till att aspekterna och målen speglas i det konkreta och specifika upplägget. Stadsbruk kan genomföras med olika syften och på olika sätt. Tydliga mål som sätter en inriktning och är realistiska i förhållande till utgångsläget är därför viktiga.

Att göra och tänka på:

▪ **Verka för att skapa en politisk förankring för ett fortsatt arbete med frågan.** Erfarenheter från projektet visar att ett politiskt uppdrag om arbete med stadsbruk är en framgångsfaktor, eftersom det bidrar till långsiktighet, tillräckliga resurser och ett intresse runt om i organisationen.

▪ **Etablera en organisation och partnerskap för det strategiska arbetet med Stadsbruk.** Ett långsiktigt strategiskt arbete gynnas av att ha flera olika förvaltningar eller aktörer med olika perspektiv, mandat och resurser representerade. Personer och funktioner med förankring i frågor om fysisk planering, affärsutveckling, facilitering/projektledning, odling och markförvaltning samt kunskap om och kontakter med odlare och den lokala marknaden blir därför viktiga att knyta till organisationen.

-De kommuner som har ingått i projektet Stadsbruk har byggt på olika konstellationer av kommunala förvaltningar. Den gemensamma erfarenheten från de konkreta odlingarna i projektet är att en förvaltning har huvudansvar för arbetet, men stöd och resurser från andra berörda förvaltningar.

-Beroende på resurserna i kommunen och vad kartläggningen har visat kan det vara tänkbart att börja etablera partnerskap med externa aktörer redan på strategisk nivå.

-Hitta forum för mål, strategier och planer. Är intresset och resurserna för att ta fram ett eget strategiskt dokument för stadsbruk tillräckligt? Se över kommunens planeringscykel och se vad som kan vara lämpligt.

▪ **Formulera tydliga och förankrade mål för arbetet med Stadsbruk.** Överväg *varför* Stadsbruk är viktigt i just din kommun. Målen bör ta utgångspunkt i det och i det nuläge som har beskrivits i och med kartläggningen. Eftersom förutsättningar för stadsbruk både kan finnas nära tillhands och behöva skapas eller värnas över längre tid föreslår vi att det både formuleras operativa och strategiska mål. Att utveckla trovärdiga och användbara mål gynnas av att göras som ett lagarbete.

- **Operativa mål** är inriktade på att sätta igång stadsbruk i närtid (inom två år). De handlar om att tillvarata och utveckla befintliga förutsättningar för stadsbruk och få konkreta erfarenheter av faktiska odlingsinsatser. De operativa målen kan vara viktiga för att visa på konkreta resultat och skapa egna praktiska erfarenheter av stadsbruk.

- **Strategiska mål** är inriktade på att skapa förutsättningar för stadsbruk på längre sikt – att säkerstäl-

la en framtida marktillgång, utveckla platser långsiktigt genom att etablera en fungerande infrastruktur och att ha beredskap för sådant som tillfälliga insatser i stadsutvecklingsprojekt.

▪ **Se till att det finns tillräckliga resurser för det fortsatta arbetet på lång sikt.**

När mål, sammanhang och förutsättningar är fastslagna är det viktigt att avsätta resurser för det fortsatta arbetet för att minska sårbarheten. Eldsjälar med stort driv och engagemang har varit viktiga för utvecklingen i de städer som ingått projektet Stadsbruk. Samtidigt är det viktigt att arbetet med frågan inte blir för personberoende och att det finns förutsättningar att arbeta långsiktigt. Att driva och skapa förutsättningar för Stadsbruk kan ta tid och stärks av att kunna arbeta med planer med längre tidshorisonter.

Målsättningar

Att arbeta med tydliga mål för med sig samsyn, riktning och gör det möjligt att följa upp om åtgärder och planer fungerar på ett träffsäkert sätt. Förhoppningarna på stadsbruk kan vara många och dessa behöver styra upplägg och utformning. Handlar det om place-making, att skapa arbetstillfällen och mötesplatser, bidra till folkhälsa eller om något annat? Hur omfattande ska verksamheten bli? Målen bör ligga linje med andra målsättningar i kommunen och vara realistiska i förhållande till det utgångsläge som identifierats i den övergripande kartläggningen. Det är en klar fördel om de går att arbeta vidare med i de plan- och strategiprocesser som ska påbörjas i kommunen.

En övergripande inriktning är viktig för att ringa in vilka förvaltningar och funktioner som är viktiga att involvera, men de slutgiltiga målen bör vara öppna för inspel från dem som ska arbeta med dem. Vem som ska formulera målen och på vilken nivå de ska beslutas eller antas kommer an på det specifika fallet och skillnader i intresse, politisk vilja, förvaltningsstruktur, pågående och kommande strategiprocesser etc. Det viktiga är att arbeta med målsättningar och att säkerställa att det finns ett sammanhang i den kommunala organisationen för att fortsätta arbetet.

URVAL OCH UTVECKLING

När målbilden är formulerad och förankrad och det strategiska arbetet med stadsbruk är resurssatt och organiserat är det dags att gå vidare till ett mer handfast arbete och börja ta steg i riktning mot målen. Den tredje fasen handlar därför om att göra ett urval av platser att arbeta vidare med och om åtgärder som på ett konkret sätt tillvaratar och skapar förutsättningar för stadsbruk inom kommunen. Det handlar alltså här om insatser som ska leda till måluppfyllelse – både sådana som är mer strategiska, långsiktiga och planeringsinriktade och om insatser som är mer operativa, ligger närmare i tiden och är inriktade på utveckling av konkreta platser och sammanhang för stadsbruk och leder fram till de första erfarenheterna i kommunen.

Vårt förslag är att arbeta med att nå de strategiska och de operativa målen parallellt. Konkreta erfarenheter och insatser från stadsbruk där förutsättningarna finns på plats redan idag kan stötta det mer övergripande och långsiktiga, samtidigt som en långsiktig strategisk tanke ger ett sammanhang till de enskilda odlingsplatserna. Städerna som har deltagit i projektet Stadsbruk har flera typer av odlingar – *Urban, Soil and Countryside* – som kompletterar varandra. Från mindre arealer på mer centrala och stadsintegrerade lägen, till mer ytkrävande, storskaliga odlingar med mark som ger goda odlingsförutsättningar i utkanten av staden. En mångfald av platser kan ge en mångfald av effekter som är större än summan av platserna. De kan göra det möjligt för enskilda odlare att skala upp, utvecklas och göra odlingskarriär inom stadens gränser, samtidigt som det finns mer centrala platser som skapar synlighet, aktiverar underutnyttjade platser tillfälligt och kan vara lämpliga för nya odlare att testa och utforska sina möjligheter på. Fundera över hur olika slags odlingar i staden kan komplettera och stärka varandra på längre sikt.

Detta är också värt att fundera i förhållande till tillfälliga odlingar som strategi. Finns det mark som är planlagd för exploatering och bara är kortsiktigt tillgängliga kan den vara intressant att använda som ett sätt att aktivera platsen. Den kan då passa för etablering av en mindre komplicerad odling med mindre arealer som kan vara det första steget i en odlingskarriär och samtidigt synliggör stadsbruk i staden. Samtidigt innebär detta en begränsning för odlarnas och verksamhetens möjligheter att investera i och utveckla platsen och marken över tid. *Countryside* ger utrymme för mer ytkrävande, varierad och storskalig odling som kan vara lättare att disponera på ett bra sätt och ge stadsbrukarna möjligheter att utveckla sin verksamhet friare.

Ansvaret för de operativa bitarna kopplade till utvecklingen av platser och sammanhang behöver inte tvunget vila på kommunen, men vi vill lyfta de åtgärdstyper och frågeställningar som *kan* vara relevanta för kommunen i denna tredje fas av processen. De strategiska åtgärderna är mer tätt knutet till kommunens roll och ansvar.

Att göra och tänka på:

Planera och genomföra strategiska åtgärder

De insatser som behövs för att nå de strategiska målen, som handlar om att *skapa* nya förutsättningar, behöver identifieras och planeras. Vi föreslår åtgärder utifrån båda av de två övergripande fokusområdena *Plats och sammanhang* respektive *Organisation och intressenter*. Förutsättningar för stadsbruk handlar dels om lokalisering, platsegenskaper och läge, dels om organisation och relationer runt odlingen.

Plats och sammanhang:

▪ **Gör ett urval och en prioritering av en helhet av intressanta områden och platser att arbeta vidare med. Ta utgångspunkt i de strategiska målen och kunskaperna från kartläggningen.**

- Finns det ett långsiktigt behov av och förutsättningar för ett nätverk av kompletterande platser? Identifiera vilka av dessa som kan ingå i det operativa arbetet nu, respektive på längre sikt.

- Identifiera långsiktigt prioriterade platser att utveckla genom förbättrade förutsättningar för infrastruktur på platsen.

- Finns det förutsättningar att tillgängliggöra och freda långsiktigt intressanta platser genom att ändra markklassificeringen i översikts- eller detaljplaner?

Organisation och intressenter:

▪ **Utveckla planeringsrutiner.** Hur kan planeringsrutiner och kommunens strategiarbete utvecklas för att stärka förutsättningar för stadsbruk på lång sikt?

- Kan översiktsplaner, vissa detaljplaner, fördjupade översiktsplaner och olika program- och strategidokument stärka förutsättningarna långsiktigt? Finns det till exempel möjlighet att klassificera större ytor som jordbruksmark eller ge utrymme för stadsbruk i fler strategiska dokument på längre sikt?

- Kan stadsbruk bli en del av byggherredialoger vid framtida marktilldelningar och vid utvecklingen av framtida större exploateringsprojekt?

▪ **Planera kommunens långsiktiga roll**

- Kan kommunen bidra med stöd och inspiration till privata fastighetsägare intresserade av Stadsbruk?

- Hur säkerställs långsiktiga förutsättningar en förvaltning som ger odlarna förutsättningar för tillräcklig samordning, stöd för utveckling och lönsamhet?

- Har kommunen långsiktiga förutsättningar att ha/behålla facilitatorsrollen eller finns det andra former som är mer lämpliga på lång sikt? Om facilitatorsskapet innebär ett direkt stöd till enskilda verksamheter kan det stå i strid med EU:s statsstödsregler.

Planera och genomföra operativa åtgärder

De insatser som behövs för att nå de operativa målen, som handlar om att *ta tillvara* och *utveckla* befintliga förutsättningar, med tydligare koppling till själva odlingen, behöver identifieras och planeras. Vi rekommenderar att arbetet med de två fokusområdena *Plats och sammanhang* och *Aktörer och intressenter* sker parallellt och i nära relation till varandra. Val och utveckling av plats måste vara förankrat hos dem som ska bidra till utvecklingen av platsen. Samtidigt påverkar den aktuella tillgången på tänkbara platser förutsättningarna i för de första odlingarna.

Plats och sammanhang:

▪ **Gör ett urval och en prioritering av en eller ett mindre antal intressanta platser att arbeta vidare med och en plan för utvecklingen av platserna.** Välj lägen och ytor med utgångspunkt i de operativa målen, i förhållande till en tanke om helheten av olika framtida stadsbruk i staden och i kunskaperna från kartläggningen. Exempel på frågor att besvara och arbeta med vid urval och utveckling:

- Behövs det flera olika odlingsplatser redan på kort sikt, exempelvis både mindre, synliga och centrala odlingar och mer storskaliga och perifera?

- Hur är marken planlagd och klassificerad? Kommunal kvartersmark (särskilt jordbruksklassad) skapar fria förutsättningar, men är inte ett måste.

- Hur länge kan platsen väntas vara tillgänglig för odling? En tumregel från genomförda stadsbruk är att räkna med att det tar omkring ett år från idé till påbörjad odling. För att mer strategiska investeringar i plats och mark ska vara värda att genomföra är minst tio år en rimlig tidshorisont.

Tillgänglighet och läge i staden

Finns det möjlighet att nå odlingen med hållbara transportmedel som cykel och kollektivtrafik? Hur ser det ut med förutsättningar för angöring för transporter och anläggningsmaskiner? Finns en närhet till tänkbara odlare, till marknader för försäljning och till andra målgrupper? Finns det risker för störningar, föroreningar etc? Finns det närliggande verksamheter som kan bidra med service till odlarna eller annan typ av samverkan? Mer storskaliga och möjligtvis störande odlingar kan gynnas av ett mindre centralt och utsatt läge. Odlingar som ska nå en bredare allmänhet behöver finnas i närheten av sina målgrupper.

- Hur stor är ytan? Lämpar den sig för *Urban, Soil* eller *Countryside*? Är ytan lämplig i förhållande till läget och förväntningarna?

- Är marken anpassad och godkänd för odling eller finns det föroreningar? Hårdgjord mark eller föroreningar behöver inte innebära något hinder. Odling i lådor kan vara ett alternativ, men påverkar odlingens omfattning och karaktär. Större frilandsodlingar förutsätter goda markförhållanden.

- Hur är platsen disponerad? Finns det förutsättningar för flexibilitet eller störs platsen av ledningar, brunnar, stolpar och annat som påverkar möjligheten att disponera ytan fritt och komma fram med maskiner och utrustning?

- Hur är tillgängligheten och sammanhanget i staden?

- Finns det förutsättningar för en fungerande infrastruktur för odling? Finns förutsättningar att bevattna, hägna in och skylta och etablera bodar eller andra byggnader för ombyte, tvätt, paketering och förvaring av skörd etc.? Påverkas platsen av känsliga kultur- och naturvärden som kan utgöra ett hinder för tillstånd för exempelvis bevattning eller framtida bygglov för bebyggelse?

Aktörer och intressenter:

▪ **Fundera över och undersök hur en organisation kan se ut för det operativa arbetet med ditt stadsbruk.** En viktig aspekt är att själva odlingen – liksom det strategiska arbetet bakom – kan fungera långsiktigt i förhållande till inriktning och målsättningar.

- Vem ska ta rollen som facilitator för stadsbruket; kommunen, en extern aktör eller en kombination? Facilitatorn bör ha kunskap och erfarenhet om den kommunala organisationen och dess kontaktvägar men också av kommersiell odling och ha eller kunna etablera ett kontaktnät med marknadens aktörer, framtida odlare och andra samarbetsparter.

- Är de delar i kommunen som är engagerade för det strategiska arbetet tillräckliga, eller behöver teamet av kollegor utvecklas?

Dialog och delaktighet

Att driva dialog i tidiga skeden är utmanande men viktigt. Det är i de tidiga skedena som diskussionerna kan vara som friast och ditt behov av andra aktörers kunskaper, önskemål, och perspektiv är som störst. Svårigheten ligger i att väcka engagemang för en fråga innan det finns något konkret att visa på eller möjligheter att utlova någon konkret påverkan. När du för kartläggande samtal och dialoger internt inom kommunen eller med medborgare och externa aktörer, var noga med att inte lova för mycket. Om det som upplevs som en plan eller löfte inte infrias kan det väcka besvikelse och försvåra dialoger och samarbeten i framtiden.

I senare skeden – kopplat till den konkreta utvecklingen av plats och sammanhang – föreslår vi att framtida odlare och andra intressenter kan ges möjlighet att vara mer aktivt delaktiga i planeringen. Delaktighet är dels en demokratifråga, men också en kvalitetsfråga. Platser och sammanhang utvecklade tillsammans med brukare svarar ofta mot fler människors förutsättningar och möjligheter. Stadsbruk har – under projektets gång – engagerat lika många kvinnor som män och människor med olika bakgrund sett till annat än kön. Genom att föra tidig och löpande dialog med många och genom att planera med – istället för – odlare och andra brukare stärks förutsättningarna för att Stadsbruk även i framtiden kan präglas av mångfald och delaktighet.

-Bygg ett ramverk för erfarenhetsutbyte och kunskapsutveckling – för stadsbruket och för odlarna. För de kommuner som har deltagit i projektet har Stadsbruksnätverket varit en tillgång för stöd, inspiration och kunskap. Tillgången till Stadsbruks inkubator har varit en nyckel i förhållande till odlingsföretagarnas behov av stöd med affärsutveckling och lönsamhet.

-Vilka affärs- och finansieringsmodeller är tänkbara?

Engagera samarbetspartners. Finns det delar av förningslivet, näringslivet, utbildningssektor eller myndigheter att samarbeta med för att stötta verksamheten med utrustning, kompetens, kontakter med målgrupper eller liknande? Att börja med att identifiera tänkbara köpare – butiker, restauranger etc. – kan underlätta rekryteringen av odlare och ge dem en kortare väg till lönsamhet.

▪ **Engagera blivande odlare.** Etablerade stadsbruk har nått ut genom informationskampanjer, besök på marknader och odlingsutbildningar, kontakter med arbetsförmedling och liknande. En tidig dialog kan underlätta anpassningen av platsen efter de behov som de blivande odlarna har.

▪ **För dialog med närboende när platsen är vald.** En viktig erfarenhet från genomförda stadsbruk är en tidig och öppen dialog med närboende och andra som lever och verkar på och vid odlingsplatserna. Genom en tidig dialog kan förståelsen för hur platsen används idag öka, vilket kan leda till mindre störning och konflikter i framtiden. Tidig dialog kan dessutom underlätta marknadsföringen av odlingen och skapa goda ambassadörer.

UPPFÖLJNING

Den sista fasen handlar om att samla erfarenheter och skapa förutsättningar för lärande, göra kursändringar och att planera nya åtgärder i det strategiska arbetet. Uppföljningen markerar alltså inte slutet på ett projekt, utan ett återkommande steg i en långsiktig process som utvecklas över tid.

Att göra och tänka på:

- **Låt målen styra arbetet.** Genom att ständigt utgå från målen i utvecklingsarbetet – och bedöma hur dina vägval påverkar möjligheterna att nå målen – blir både uppföljningen enklare och lösningarna mer träffsäkra.
- **Följ upp vägen mot de operativa och strategiska målen regelbundet.** Om möjligt är det bra om det finns en plan för när och hur detta ska ske redan när målen tas fram. Hur ofta uppföljningen ska ske beror på hur målen är formulerade och i vilka sammanhang i kommunen arbetet utförs. Om arbetet till exempel delvis är kopplat till Översiktsplan eller Grönplan bör uppföljningen följa cyklerna för dessa dokument. Om de operativa målen är datumsatta bör en grundlig utvärdering göras i samband med att tiden för dessa har gått ut och ligga till grund för nya operativa mål.
- **Utvärdera både måluppfyllelse och mål.** Vid en utvärdering är det både intressant att följa upp om insatserna är de rätta för att nå målen, och om målen är rätt i förhållande till de strategiska effekterna som ni vill uppnå. Kanske har utgångsläget och kommunens övergripande prioriteringar förändrats, eller är målen missriktade? I så fall är det bra att ha möjlighet att regelbundet ha möjlighet att uppdatera målen.

*Utgiven av White arkitekter i samarbete med
Botildenborg och Stadsbruk© med finansiering
av Vinnova och White Research Lab.*

white

BOTILDENBORG
** Rosengård **
SKAPAR GODA MÖTEN

PRÅTA MED OSS!
white.se
@whitearkitekter

white